

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 2 mei 2021

In het verborgene

Colet van der Ven

Overmorgen, op de dag van de dodenherdenking, zal ik één man herdenken die ik niet eerder herdacht. Ik maakte kennis met hem op een regenachtige vrijdagmiddag vorig jaar februari. Mijn computer liet het afweten en ik besloot van de nood een deugd te maken. Ik ging naar de film waarvan ik al een paar keer een intrigerende trailer had voorbij zien komen.

A Hidden Life, 'Een verborgen leven', is gebaseerd op het leven van de Oostenrijkse boer Franz Jägerstätter tussen 1939 en 1943. Een leven in het verborgene dat decennia later, toen de briefwisseling met zijn vrouw vanuit de gevangenis werd gevonden, aan het licht kwam.

Franz Jägerstätter, zijn vrouw en drie dochters leiden een gelukkig boerenbestaan op de Oostenrijkse alpenweiden. Dan sijpelt in 1939 de nazi-ideologie hun dorp binnen. Dat 'duivelsbrouwsel van angst en haat' bedwelmt de dorpingen, maar niet Franz. 'Herkennen zij het kwaad niet als ze het zien?' vraagt hij zich af. 'Voelen ze dan geen schaamte?' Al gauw maakt zijn antinazistische houding hem tot een paria in de gemeenschap. Vijandelijkheden en schimpscheuten worden zijn deel. De dorpingen verwijten hem onnodige provocatie en gebrek aan vaderlandsliefde, en praten in verschillende toonaarden op hem in. De burgemeester slaat grove xenofobe dronkenmanspraak uit, de priester adviseert hem rustig maar dwingend omwille van zijn gezin te zwijgen en compromissen te sluiten, de bisschop wijst hem koel op zijn plicht voor volk en vaderland. De bisschop en de priester zijn als het zaad op de rotsgrond. Zonder wortels. 'Zij geloven voor een ogenblik, maar ten tijde van de beproeving vallen zij af.' Maar Franz weet van geen wijken en blijft principieel. Mooi zijn de filosofische bespiegelingen van de kunstschilder die de muren van het plaatselijke kerkje beschildert met fresco's van heiligen en profeten. 'Mijn beeltenissen creëren bewonderaars, geen volgers,' zegt hij. Hij en alle anderen in het dorp zijn devote bewonderaars, Franz is de enige volger.

Wanneer Franz in 1943 wordt opgeroepen voor de Wehrmacht, weigert hij op dag een om trouw aan Hitler te zweren. Wat volgt is een tocht door verschillende gevangnissen, een hellegang langs vernedering, straf, hoon en ontberingen. Als de guillotine in zicht komt, praten de verschillende partijen zijn advocaat, de priester, een SS'er, nog één keer op hem in. Hij kan toch gewoon voor de vorm de belofte afleggen en innerlijk zijn overtuiging behouden, het is maar één zinnetje dat hij hoeft uit te spreken? Als ze nou ervoor zorgen dat hij op de ziekenboeg kan werken, dan maakt hij toch geen vuile handen? Ziet hij dan niet dat zijn koppigheid niets zal veranderen? Begrijpt hij niet hoeveel pijn hij zijn gezin doet? Snappt hij niet dat zijn actie egocentrisch is, zijn offer zinloos? 'Er is verschil tussen lijden dat we niet kunnen vermijden en lijden dat we kiezen,' zegt de SS-commandant.

Rationeel-emotionele argumenten die misschien in onze oren zinnig en logisch klinken, maar voor Franz niet opwegen tegen zijn ethisch-religieuze overtuiging. Hij heeft een diep besef van moraliteit. Zijn geloof drijft hem onverbiddeijk naar een compromisloze keuze voor het goede en tegen het kwade. Mens zijn naar Jezus' beeld en gelijkenis. Dat betekent de weg van de meeste weerstand kiezen, nee zeggen waar anderen ja zeggen, de laatste gang naar de guillotine afleggen in de wetenschap dat dit is wat hij moet doen. 'Hier ga ik, ik kan niet anders.' In de zekere overtuiging dat na de guillotine een nieuwe wereld op hem wacht. Hij is

de vleesgeworden regel uit het evangelie van Matteüs (10:28): 'Wees niet bang voor hen die wel je lichaam, maar niet je ziel kunnen doden.'

Wanneer zijn advocaat in de gevangenis hem voorhoudt dat zoveel katholieken de eed hebben gezworen, zegt hij alleen maar dat ze 'niet die genade hebben ontvangen die hij heeft ontvangen'. Hij bedoelt de genade van het sterke geloof.

Waarom praten zijn advocaat, de burgemeester, de priester, de bisschop eigenlijk op hem in? Misschien omdat zijn principiële houding hen confronteert met de keuzes die ze zelf hebben gemaakt? Omdat de volstrekte integriteit van Franz het contrast met hun eigen handelen schriller maakt? Omdat het lastig is om oog in oog te staan met een rechtvaardige? Omdat het licht werpt op de eigen zwakte? Het meest expliciet hierover is de nazi-rechter wanneer hij tijdens de rechtszaak Franz in een kort intermezzo apart neemt. 'Vind je mij slecht, moreel verderfelijker?' vraagt hij, 'omdat ik een andere keuze maak?' 'Dat oordeel is niet aan mij,' zegt Franz, 'maar aan God.' Daarop veroordeelt de rechter hem tot de galg.

Het dilemma dat het dragende thema van de film is, bleef lang rondzingen in mijn hoofd. Hoe zinvol is het je leven op te offeren voor een principe als je er je vrouw en kinderen groot verdriet meedoet? En misschien nog belangrijker: als jouw houding nog niet de kleinste rimpeling in de tijd veroorzaakt, geen enkele invloed heeft op de gebeurtenissen, ongezien en onopgemerkt blijft?

Meer vragen drongen zich op. Wat zou ik doen? Meebewegen met de dorpelingen om geen paria te worden? Om mijn geliefden niet te verliezen? Toegeven uit angst? Uit moedeloosheid? Uit calculerende motieven: het zet geen zoden aan de dijk, het is water naar de zee dragen, lood om oud ijzer. Uit eigenbelang: ik wil mijn mooie leven niet kwijt. Ik dacht aan het gedicht dat Remco Campert schreef voor de Dodenherdenking van 1997:

Deze muziek mag je niet spelen
dat boek zou ik maar niet lezen
die foto zou ik maar verscheuren
met hem kun je beter niet gezien worden
daar krijg je misschien last mee
ik zou mijn mond maar houden
wat je straks alleen nog mag
is in een donker hol verborgen
verlangen naar het licht van de vrijheid
die je verspeeld hebt
omdat je even de andere kant uitkeek
toen je burens werden weggehaald

Franz Jägerstätter hield zijn mond niet en werd zelf weggehaald. Hij leefde met de onverstoorbare koppigheid die mensen met een groot geloof is gegeven. Is mijn geloof zo groot? Is mijn moed zo groot? Is mijn koppigheid zo onverstoorbaar? Ik vrees dat ik deze vragen drie keer met 'nee' moet beantwoorden.

Is dat erg? Misschien niet. Jägerstätter behoort tot een uitzonderlijk slag mensen, hem navolgen in zijn loepzuivere ethiek is waarschijnlijk maar een enkeling in ons midden gegeven. Waarom vertel ik dan toch dit verhaal? Omdat zijn voorbeeld wel degelijk als een slijpsteen

voor geest, hart en ziel kan dienen. Als een ijkpunt. Als inspiratiebron. Om niet te worden als de zwijgers en de wegekijkers in het gedicht van Remco Campert. Wat we van Jägerstätter kunnen leren, is hoe we in gesprek met onszelf en ons geloof ons geweten kunnen scherpen. Hoe we dat gesprek handen en voeten kunnen geven. Hoe we kunnen voorkomen dat we verlamd raken door angst, opportunisme, eigenbelang, cynisme. Hoe we tegelijkertijd onze eigen spiegel én spiegelbeeld kunnen zijn.

Er is een tweede reden waarom ik dit verhaal vertel: het is een aanmoediging om onszelf te oefenen in het doen van het goede in het verborgene. Om ethisch te handelen, niet voor de bühne, niet om lof en applaus te oogsten, maar simpelweg omdat ons geweten dat van ons vraagt. Het is een aansporing om de ijdelheid af te leggen en ons te scholen in integer handelen. Om iets te doen, niet omdat het gezien wordt, maar omdat het gedaan moet.

De film eindigt met een citaat van George Eliot: 'Dat de dingen niet zo slecht zijn voor jou en mij als ze hadden kunnen zijn, is mede te danken aan mensen die getrouw een verborgen leven hebben geleefd en in onbezochte graven rusten.'

Ik hoor deze zin als een parafrasering van de parabel van het mosterdzaadje. Dat kleinste zaadje groeit uit tot de grootste onder de planten en de vogels van de hemel komen nestelen in de takken. Maar ook hoor ik in deze zin: alles doet ertoe, iedereen doet ertoe, er bestaat geen klein leven.

De paradox is trouwens dat Franz principiële houding wel degelijk gezien is. Hij heeft al zijn criticasters aan het denken gezet over hun eigen opvattingen, keuzes, gedrag. Zoals mij ruim vijfenzeventig jaar na dato. En daarom is hij als het zaad dat op goede grond valt en honderdvoudig vrucht draagt. En al heeft hij dat zelf misschien niet zo ervaren, heeft hij inderdaad gedacht dat zijn daad ongezien zou blijven door de mensen, hij wist zich gezien door God en gedragen door dat weten.

En dat is de derde reden waarom ik dit verhaal vertel. Het onwankelbare geloof van Franz ontroert me. Ik vind het aangrijpend om te zien hoe zijn godsvertrouwen hem boven het duister van zijn tijd, boven de angst uittilt.

In deze donkere dagen wens ik ons dat godsvertrouwen toe. Dat wij de innerlijke tegenkracht in onszelf en elkaar versterken, en een wereld bouwen waarin iedereen waarachtig leven kan. Moge het zo zijn.

VOORBEDE

Gelofte aan de mensheid

Een tekst van de Japanse filosoof en zenboeddhist Hisamatsu

Laat ons ontwaken tot ons ware zelf.
Mensen worden vol van mededogen,
onze gaven ten volle ontplooiën,
ieder volgens de eigen roeping in het leven.
Ons bewust worden van het lijden
persoonlijk en maatschappelijk
en de bron ervan onderkennen.
De juiste richting ontdekken
waarin de geschiedenis zou moeten voortgaan

en elkaar de hand reiken
zonder onderscheid naar ras, natie of klasse.
Laat ons met mededogen de gelofte afleggen,
het diepe verlangen naar de mensheid,
naar bevrijding van haar ware zelf
werkelijkheid te doen worden
en een wereld bouwen waarin iedereen
waarachtig en in heelheid kan leven.